

הרב צבי שורץ

שמיטת כספים: מבחן של אחווה

הקדמה

בתורה מופיע עניין השמיטה מספר פעמים:

- א. בספר שמות: "ושש שנים תזרע את ארצך ואספת את תבואתה. והשביעית תשמטנה ונטשתה, ואכלו אביוני עמך, ויתרם תאכל חיית השדה"¹.
  - ב. בספר ויקרא: "ושבתה הארץ שבת לה'. שש שנים תזרע שדך ושש שנים תזמור כרמך ואספת את תבואתה"².
  - ג. בספר דברים "מקץ שבע שנים תעשה שמיטה. וזה דבר השמיטה שמוט כל בעל משה ידו אשר ישה ברעהו לא יגוש את רעהו ואת אחיו כי קרא שמיטה לה'. את הנכרי תגוש, ואשר יהיה לך את אחיך תשמט ידיך"³.
- פרשה זו שבספר דברים מעלה מספר קשיים בפשט המקראות, בסגנון ובתוכן הדברים:
- א. מדוע דין שמיטת כספים חל רק בסוף השנה השביעית ולא במשך כל השנה כמו שמיטת הקרקע?⁴
  - ב. מדוע יש צורך להדגיש את מצוות השמיטה ליהודי לעומת מצוות הנגישה מן הגוי?⁵

1. שמות כג יא.

2. ויקרא כה ג.

3. דברים טו ב.

4. וכך תרגם אונקלוס "מקץ שבע שנים" – מסוף שבע שנים. האבן עזרא פירש "מקץ" – בתחילת השנה. וכבר הקשה עליו הרמב"ן וסיכם: "ועל דרך הפשט יראה לי כי לשון הכתוב כפשוטו הוא ברור ומתוקן כי קץ הוא סוף".

5. הרמב"ם (ספר המצוות, מצוות עשה קמב) וספר החינוך (מצווה תעו) מביאים שזו מצוות עשה שציונו לנגוש הנכרי ולהכריחו לפרוע חובו. אולם הרמב"ן משיג על הרמב"ם (ספר המצוות, שורש ו) ואומר שאין זו מצוות עשה, אלא ישראל הנוגש יהודי אחר עובר בעשה

ג. לכאורה התביעה להשמטת כספים דורשת מידת נדיבות עליונה מאוד היוצאת מגדר הרגיל, ומדוע תובעת התורה זאת מכל אחד?

שאלה זו מתעצמת לנוכח העובדה שהלווה ביקש הלוואה וקבע לה זמן פירעון, ומדוע לא יחזירה בתום הזמן? אילו היה מבקש צדקה או מענק היה מקבל אולי מתנה מועטת, אך מי שביקש הלוואה – מדוע שלא יחזיר אותה? הרי יש פה הפרת הסכם הנתינה. ועוד, מדוע קוראת התורה לאדם שלא מגיע לדרגה כזו של ותרנות בשם "בליעל" – "השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל"?⁶ הרי אין כאן צרות עין וחוסר רצון לתת, אלא הימנעות מוויתור על כסף המגיע על פי דין.

א. טעמי השמיטה

ספר החינוך במצוות שמיטת קרקעות מסביר את שרשי המצווה: "... ועוד יש תועלת אחת נמצא בדבר לקנות בזה **מידת הוותרנות** כי אין נדיב כנותן מבלי תקווה אל הגמול".⁷ דבר זה עולה באופן מפורש מהנאמר "ואכלו אביוני עמך",⁸ הרי שזו מטרת השמיטה.

הרב צבי הירש קלישר מלמד שדין הפקרת השדות בשביעית אמור ליצור שוויון בין כולם. אין יחסי אדון ושכיר אלא יד כולם שווה בו:⁹ "וגם ללמוד מזה שלא יתנשא העשיר על העני אמרה תורה שבשנה השביעית **כולם שווים** יחד – עשיר ואביון – יש להם רשות בגינות ובשדות לאכול לשבעה".

בעל השדה, לבד מאכילתו הפרטית, אינו יכול לנהוג בשדהו מנהג בעל הבית, ואף לא לסחור בפירות אלו. אחת התקנות שתוקנה כדי לאפשר חלוקת הפירות, נקראת אוצר בית דין. בתוספתאנאמר:¹⁰ "בראשונה היו שלוחי בית דין יושבים על פתחי עיירות כל מי שמביא פירות לתוך ידו היו נוטלין אותן ממנו ונותנים לו מהם מזון שלוש סעודות והשאר מכניסים אותו לאוצר שבעיר".

בדרך זובעל השדה בעצמו מקבל גם הוא את מזונו כעני.

ולא תעשה, כי מה שכתבה התורה "את הנכרי תיגוש" בא ללמד על ישראל מלאו הבא מכלל עשה – עשה, אולם מותר להשמיט גם מן הנכרי.

6. דברים טו ט.

7. מצווה פד.

8. שמות כג, יא.

9. ספר הברית פרשת בהר.

10. שביעית פ"ח ה"א.

הרב קוק מתאר את הרוח המרוממת הנושבת בשנת השמיטה:¹¹

שנת שבתון מוכרחת היא לאומה ולארץ! שנת שקט ושלווה, באין נוגש ורודה, "לא יגוש את רעהו ואת אחיו, כי קרא שמיטה לה", שנת שוויון ומרגוע, **התפשטות הנשמה בהרחבתה אל היושר האלוקי המכלכל חיים בחסד**, אין רכוש פרטי מסוים ולא זכות קפדנית, **ושלום אלוקי שורר על כל אשר נשמה באפו**. "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה, לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ותושבך הגרים עמך, ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכול". אין חילול קודש של קפדנות רכוש פרטי בכל תוצאות יבולה של שנה זו וחמדת העושר המתגרה על ידי המסחר משתכחת לאכלה ולא לסחורה... **רוח קדושה ואצילות שפוך על פני כול – שנת שבתון יהיה לארץ שבת לה**.

ב. שמיטת כספים

בגמרא נאמר:¹² "וזה דבר השמיטה שמוט – בשתי שמיטות הכתוב מדבר אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים. בזמן שאתה משמט קרקע אתה משמט כספים. אי אתה משמט קרקע אי אתה משמט כספים".

ומבאר רש"י: "ואף על פי ששמיטת כספים חובת הגוף היא – תלתה התורה דין זה בשמיטת קרקע".¹³ לפי מקור זה שמיטת כספים תלויה בשמיטת הקרקעות, ואפשר להסביר לא רק את יסוד חיוב שמיטת הכספים הקשורה בשמיטת הקרקע, אלא גם את **טעם החיוב**.

אין ספק שדרישת התורה לשמיטת חובות היא דרישה **לוותרנות וחסידות לפני משורת הדין**. הראיה – שהתורה חששה שהעם יימנע מלהלוות כדי שלא יצטרך לשמט – "השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל".¹⁴

אולם לאחר שנה שלמה של הפקרת השדות וחיי שוויון בין כל חלקי העם, שנה שכולה הוקדשה להחדרת היסוד הערכי "כי גרים ותושבים אתם עמדי כי

11. הקדמה לשבת הארץ (עמ' 64)

12. גיטין לו ע"א.

13. בפשט הסוגיה בגיטין נחלקו רש"י ותוספות למה הכוונה בזמן שאתה משמט קרקע. לפי רש"י מדובר על השנה השביעית, ולפי תוספות שמיטת קרקע נקראת שנת היובל, והשנה השביעית נקראת שמיטת כספים. כי הדבר שמאפיין את השנה השביעית שאין ביובל היא שמיטת כספים. אולם לפי כולם יוצא ששמיטת כספים תלויה בשמיטת הקרקע, אם ביובל ואם בשביעית.

14. דברים טו ט.

לי כל הארץ", שנה שמתפנה בה האדם לעבודת ה', מנותק מעבודת הקרקע המשעבדת, והופך להיות רוחני יותר, במצב כזה, כשבא הלווה להחזיר את חובו, **באופן טבעי** אומר המלווה "משמט אני". לאחר שנוצר רגש אחווה עמוק כל כך, שבא לידי ביטוי בסיום השנה. התורה מדגישה את הרגשת האחוה ברגע זה "ואשר יהיה לך את **אחיך** תשמט ידך". באופן טבעי לא עולה על הדעת לנגוש את אחיו. אולם כלפי הגויים שלא נוצר תהליך כזה, היחסים הם כמו יחסי מסחר הוגנים. את החובות צריך להחזיר, וְותרנות בעניין זה היא פגימה בסדרי חיי המסחר וכיבוד הסכמים בין בני אדם.

ג. תקנת פרוזבול

בזמנו של הלל, כשנמנעו העם מלהלוות, הלל תיקן פרוזבול. לפי דעה אחת בגמרא תקנה זו מועילה רק לשביעית מדרבנן.¹⁵ לפי דעה שנייה תקנה זו מועילה אף לשביעית דאורייתא מטעם הפקר בית דין הפקר. אפשר להסבירה גם על פי דברינו. הטעם הפשוט לתקנה זו הוא שמצוות הלוואה וצדקה חשובות יותר מעבירה על איסור השמטת כספים. ראייה לדבר – התורה כפלה את ביטויי הנתינה במצוות הצדקה, "פתוח תפתח" "נתון תיתן", ואף הזהירה בלאווים "לא תאמץ ולא תקפוץ את ידך". לכן ראה הלל לעשות הכול כדי שימשיכו לתת הלוואות. אולם לפי דברינו אפשר להסביר שכאשר העם נמנע מלהלוות, **לא הפנים את יסודות השנה השביעית, ולא פיתח את רגש האחוה בענייני ממון**, הרי במצב כזה לא דיברה תורה לכל אדם, והשמטת כספים במצב כזה היא אכן רק עניינים של חסידים עליונים. לכן תיקן הלל תקנת "פרוזבול" המתאימה לרוח העם. כל מי שלא עבר בשנה השביעית תהליך עמוק של אחווה ושוויון, לא יכול באופן טבעי לומר "משמט אני". הלל הבין שכשאין אדם אומר זאת באופן טבעי, אי אפשר לחייבו לומר זאת נגד רצונו, ולכן תיקן תקנת "פרוזבול".

ד. שמיטת כספים ביובל

ההלכה היא ששמיטת כספים נוהגת רק בשביעית ולא ביובל, וכך דברי הרמב"ם:¹⁶ "יתירה שביעית על היובל שהשביעית משמטת כספים ואין היובל משמט כספים". מקור הדברים הוא בתורת כהנים "שאין יובל משמט

15. גיטין לו ע"א.

16. הלכות שמיטה ויובל, פ"י הי"ז.

כספים",¹⁷ וכן בספרי "שאין היובל משמט מלווה".¹⁸ אולם הירושלמי מביא שיטה החולקת לכאורה על תורת כהנים והספרי:¹⁹ "זו דברי רבי יודא ורבי ייסא אבל דברי חכמים קידוש בית דין ותקיעת שופר והשמט כספים משמיטים". על כך שואלת הגמרא "ולא בסוף הם משמטים?". [קרבן העדה: ואיך תעכב השמטה זו את היובל שכבר עבר?]. ועונה הגמרא: 'אל תירא דניאל כי מן היום הראשון אשר נתת לבך להבין ולהתענות לפני אלוקיך נשמעו דבריך' [קרבן העדה: הכי נמי אם נתנו בתחילת השנה בלבם להשמיט כספים בסופה, הרי היא יובל ואם לאו אינו יובל].

לפי דברי הירושלמי, יובל משמט כספים בסופה אם קיבל עליו בתחילתו. אם כן לכאורה לפי הירושלמי, כבר בתחילת שנת היובל יש לו לאדם לקבל עליו את השמטת הכספים. אולם הדבר סותר את דברינו שרק בסופה של השנה, לאחר תהליך ממושך של התנתקות מרכושנות, יכולה לחול שמיטת כספים, ולא בתחילתה.

יש להסביר ששנת היובל באה אחרי שנת הארבעים ותשע, שהייתה שנת שמיטה. לכן אדם שעברה עליו שנת שמיטה והוא פיתח בתוכו רגש אחווה לכל אחד מבני ישראל, יכול לקבל עליו להשמיט כספים כבר בתחילתו של היובל החל באותו זמן.

ה. המחזיר חוב

המעלה העליונה ביותר היא בניית חברה שכל פרטיה בעלי רמה מוסרית גבוהה, ואכן המלווה מצדו מוחל על חובו ומשמט אותו בלב שלם, כמו לבן משפחה אהוב. אולם הלווה מצדו, ראוי הוא שיחזיר את חובו, שכן הבטיח להחזירו, וכך פוסק הרמב"ם:²⁰

כל המחזיר חוב שעברה עליו שביעית רוח חכמים נוחה הימנו וצריך המלווה לומר למחזיר משמיט אני, וכבר נפטרת ממני, אמר לו אף על פי כן רצוני שתקבל, יקבל ממנו שנאמר: לא יגוש, והרי לא נגש. ולא יאמר לו בחובי אני נותן לך, אלא יאמר שלי הם ובמתנה אני נותן לך.

17. פרשת בהר, סימן כז.

18. פרשת ראה, סימן קיב.

19. ראש השנה פ"ג ה"ה.

20. הלכות שמיטה ויובל, פ"ט הכ"ח.

הדרישה המוסרית היא שכל אחד יכיר את **חובותיו** כלפי זולתו. חובת המלווה אכן לשמט ולא לתבוע, אולם חובתו המוסרית של הלווה – להחזיר את חובו. לא בגלל לחץ המלווה אלא מצד עצמו, כי הוא מרגיש שהוא רוצה לעשות חסד עם אדם ולתת לו מתנה. כך יוצרת השמיטה חברה בעלת חוסן מוסרי שכל אחד יודע את חובותיו, ולא חברה נהנתנית שכל אחד עומד על זכויותיו.

ו. מצוות הקהל

הדין ששביעית משמטת בסופה נלמד בספרי מהיקש ממצוות הקהל:²¹ "מקץ שבע שנים במועד שנת השמיטה בחג הסוכות – נאמר כאן קץ ונאמר להלן קץ. מה קץ האמור להלן – בסופה ולא בתחילתה, אף קץ האמור כאן – בסופה ולא בתחילתה".²² וכן הביא הרמב"ם היקש זה. בפסוקים מפרשת הקהל קיים קושי. הרי חג הסוכות חל בשנה שמינית ולא בשמיטה, ומדוע מזכירה התורה את שנת השמיטה? התורה רצתה לתלות גם את מצוות הקהל לאחר שנת השמיטה. לאחר שעברה שנה שלמה של עיסוק רוחני ללא מתח חומרי וללא קנאה ותחרות, אז אפשר להיפתח לשמיעת דברי תורה ברמה רוחנית גבוהה יותר. לכן הדגישה התורה "מקץ שבע שנים" בחג הסוכות שבו עולים לרגל, מיד לאחר שנת השמיטה. בעלייה הרוחנית הכפולה בעת העלייה לרגל לירושלים ולאחר שנת השמיטה, יכול העם כולו על נשיו וטפו, לשמוע, ללמוד ולירוא את ה' ולהתעלות לרמה רוחנית גבוהה ביותר.

סיכום

שנת השמיטה היא שנה שבה מגלה העם כולו את מעלותיו וסגולותיו ובעיקר את היסוד העמוק של היחס שבין אדם לחברו בהפקרת השדות ובאיסור סחורה.

נקודת המבחן מתרחשת בסוף שנת השמיטה, כאשר הלווה בא להחזיר את חובו והמלווה, שיחסו לכל אחד מישראל הוא כמו לאת, אומר "משמט אני". הלווה, שגם הוא בעל חסד מחזיר לו את חובו למרות שאינו חייב בכך. לאחר שנה זו ראויים כל ישראל למעמד הקהל שבו שומע העם כולו את דבר ה' כמעמד הר סיני מחודש.

21. פרשת ראה, פיסקא קיא.

22. הלכות שמיטה ויובל, פ"ט ה"ד.